

«La llengua sóc jo»: identitat nacional i de gènere en Montserrat Roig

M. ÀNGELS FRANCÉS DíEZ
Universitat d'Alacant

1. Introducció

Aquest article té l'objectiu de mostrar les relacions entre gènere i identitat nacional en l'obra de l'autora catalana Montserrat Roig, que des del compromís cívic amb la llengua i el país propis reivindica també el seu paper com a dona escriptora i periodista en un context, els anys setanta i vuitanta a l'Estat espanyol, en què la societat (i, especialment, les dones) pateix les contradiccions causades per la confluència dels aires democràtics renovadors i l'herència feixuga de la dictadura franquista. Així doncs, el primer apartat estudia la presència i l'activitat de Montserrat Roig en relació amb el context sociocultural de la dècada en què comença la seua trajectòria literària, els setanta: en primer lloc, en les files dels partits polítics antifranquistes i en els intents de redreçament de la cultura catalana; en segon lloc, entre les formacions del feminisme que esclata en les Jornades Catalanes de la Dona. El tercer apartat s'ocupa de la visió de la crítica literària respecte de la diferència —o la *indiferència*— de la identitat cultural catalana de Roig en relació amb escriptors i escriptores en llengua castellana, i el quart analitza una de les novel·les de Roig on millor es veu la construcció d'aquesta identitat, *L'òpera quotidiana* (1982).

2. Montserrat Roig i el context polític i cultural

Montserrat Roig comença a publicar el 1971 i fa del compromís cívic i la denúncia social els catalitzadors de la seua activitat intel·lectual. En aquesta època, la jove autora participa en l'ambient universitari i la vida literària catalana amb tertúlies i representacions teatrals, i també figura com a militant del PSUC: l'activitat que ella i els seus companys duen a terme a la universitat i als carrers de Barcelona se situa sota els principis ideològics del marxisme i s'identifica amb el nacionalisme català que, fins i tot en els epígons de la dictadura, continua sent víctima d'una repressió implacable.

L'altre gran puntal de la seua literatura, sense el qual aquesta no es pot entendre, és el feminisme que renaix durant els setanta de tímides temptatives anteriors. Montserrat Roig es declara feminista i reflexiona llargament sobre el tema, tant en la seua obra periodística i assagística com en la de ficció, conscient de la necessitat d'acostar la teoria alliberadora que proposa el moviment a les necessitats reals dels milers de dones anònimes que són silenciades per la història oficial. L'autora s'hi interroga sobre el que el feminisme té d'ideologia, d'utopia i, per tant, de desencís: el seu no és un ancoratge estàtic, un corpus ideològic sense esclatxes, sinó en contínua renovació i des d'una perspectiva implacablement crítica.

2.1. Els moviments antifranquistes i el redreçament cultural

A Catalunya, el PSUC, dirigit per Gregori López Raimundo, esdevé el nucli essencial dels moviments polítics contra la dictadura. El seu projecte, que des del socialisme preveia l'autonomia catalana en un Estat espanyol federal, va ser assumit per una bona part de la joventut mobilitzada per les llibertats democràtiques. De fet, els canvis generals de la societat catalana i les modificacions de la línia de pensament i actuació de l'organització li van donar un impuls nou: per un costat, els comunistes veterans —víctimes predilectes de la repressió— s'havien convertit en el millor exemple de l'oposició permanent a la dictadura; de l'altra, la incorporació de nous quadres —procedents del món universitari, professional o sindical— havia permès l'ampliació dels canals d'actuació i difusió (Vilanova, 1998: 219). Al costat del PSUC, altres formacions, com la Força Socialista Federal (FSF) o la Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC), contribueixen a formar el variat panorama de l'esquerra antifranquista.

Montserrat Roig va formar part, en iniciar els estudis universitaris, d'Universitat Popular (UP), la branca juvenil i universitària de FSF, amb un ideal antifranquista, partidari de la integració lingüística i social de la immigració. Carme Valls la recorda mentre totes dues militaven a UP, i en fa balanç: «Amb la Roig, anys a venir, s'avingueren a caracteritzar aquella militància primerenca com un malson fàl·lic. Foren enredades. Les dones —clar i català— feien la feina bruta —secretàries, ajudants...—, mentre que ells manaven i dirigien de dalt estant» (Meroño, 2005: 250). Quan el FSF, a l'ombra del PSUC, es va dissoldre, els estudiants d'UP van canviar el nom per Partit Comunista Revolucionari (PCR), partit maoista-espontaneista. En aquest context, Montserrat Roig s'enllista en el PSUC, el partit del seu marit, el 1968, quan ja havia acabat la carrera, però un any i mig després abandona el partit i trenca amb la seua parella. Al PSUC, però, torna quan es proclama la llei antiterrorista. Hi participa en aplecs intel·lectuals i trobades obertes, i esdevé candidata per la circumscripció provincial barcelonina en les eleccions del 1977. També al si d'aquest partit experimenta la discriminació patriarcal: «Gent que gosava acusar-te, ves, que t'havies fet del partit per via vaginal» (Meroño, 2005: 252). Després de les eleccions va patir, també, l'escissió interna del partit en diverses tendències ideològiques, i acabarà per allunyar-se'n (Meroño, 2005: 252):

La política esdevenia, com més va, afer de professionals. Cerca de càrrecs. Reialme de taticismes sense horitzons. Pactes. Compromisos. Rebaixes. Utopies esvaïdes i caduques. Els sindicats, el sindicat, fent d'apagafocs al sistema, amortint vagues i conflictes. El gran PSUC minvava, cedia, s'esmicolava per causa d'una política curta de mires, suïcida. [...] El PSUC es tancava amb pany i forrellat. Emmirallat en una crisi inacabable. Una època finia. La gent vinga abandonar un vaixell ahir totpoderós i lluent.

Dues fites importants marquen les mobilitzacions antifranquistes dels anys seixanta: la Caputxinada i la tancada de Montserrat. La primera té lloc el 1966 i és l'assemblea constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, que va tenir lloc al convent dels Captuxins de Sarrià, a Barcelona. Montserrat Roig hi va participar —com a militant d'UP— i recorda els dies de setge policíac, en què els estudiants de la

Universitat de Barcelona (acompanyats de figures tan importants com la de Jordi Rubió i Balaguer o Salvador Espriu) discutien la fundació i l'articulació del nou sindicat (Roig, 1976):

Los tres días de marzo fueron una isla de felicidad, de libertad y de democracia. [...] Aquellos tres días nos marcaron especialmente. Nos marcaron de tal manera que las desilusiones posteriores, y la represión, que no se cansa nunca, habían de convertirnos a algunos de nosotros en viejos antes de tiempo.

El posterior homenatge a Jordi Rubió i Balaguer, que el 1967 va reunir 3.000 persones entre estudiants, obrers, sacerdots i intel·lectuals, «va ser la millor mostra que l'antifranquisme, en l'expressió cívica i cultural, havia arribat a unes quotes considerables» (Vilanova, 1998: 230).

Aquest clima de rebel·lia cívica culmina tres anys després en les mobilitzacions arran del Procés de Burgos, consell de guerra contra setze membres d'ETA, per a sis dels quals es demanava pena de mort. La condemna de bona part de l'opinió pública —a l'Estat espanyol i a Europa— va ser sonada; a Catalunya se succeeixen els actes de protesta. El més important va ser la tancada de 250 intel·lectuals a l'abadia de Montserrat, els dies 12, 13 i 14 de desembre, que va assolir gran ressò internacional pel renom d'alguns dels integrants del grup, com ara Joan Miró, Mario Vargas Llosa, Joan Brossa, Josep Benet, Manuel Sacristán, etc. A l'abadia, una àmplia representació de cantants, artistes, actors i directors teatrals, novel·listes, poetes, periodistes van formar l'Assemblea Permanent d'Intel·lectuals Catalans. Montserrat Roig es trobava allà quan li va ser comunicada la concessió del premi Víctor Català pel recull de contes *Molta roba i poc sabó... i tan neta que la volen*, la seua primera obra (Roig, 1992: 13):

El llibre també em desvetlla tendresa per qüestions extraliteràries. Vaig saber que amb ell havia guanyat el premi Víctor Català de narracions al monestir de Montserrat, el dia 13 de desembre de 1970, tancada amb no sé quants intel·lectuals i gent de tota mena perquè corrien rumors que el general Franco volia condemnar a mort els famosos etarres del judici de Burgos. [...] Mentre que no em sortiria mai una literatura de “circumstàncies”, emmarcada per la política concreta, el fet de saber que havia guanyat el premi Víctor Català en aquell moment difícil, tens i dolorós, em confirmava de quina manera no et pots sostreure del país i del moment en què vius, perquè estàs pastada del mateix fang i respires el mateix aire que els teus.

En aquestes paraules conflueix la triple dimensió del compromís de Montserrat Roig: la solidaritat i la rebel·lia envers la dictadura, la denúncia a peu de carrer, però també la literatura ancorada a un món i un temps indestriables de la pròpia identitat.

Amb el deteriorament polític de la dictadura, els esforços d'una part de la societat catalana per redreçar la llengua i la cultura pròpies comencen a donar fruits i a eixir de la clandestinitat. Segons Jordi Gràcia (1998: 236), el període que va del 1960 al 1980 es caracteritza per dos factors: per un costat, el progressiu reequilibri entre la literatura castellana i la catalana; per l'altre, l'emergència d'una «sensibilitat cívica i política d'oposició no solament a la dictadura, sinó també als valors del franquisme sociològic, vius

també en la societat catalana, malgrat el miratge d'una col·lectivitat unitària i homogènia». Aquesta consciència crítica es manifesta en dues vessants, que reflecteixen el caràcter bilingüe de Catalunya, després de trenta anys de franquisme: les publicacions periòdiques i literàries en castellà (amb revistes com *Destino*¹ o *El Ciervo* i autors de la talla de Juan Marsé i Manuel Vázquez Montalbán) i les iniciatives per la llengua (com la lluita per la catalanització de l'ensenyament, les activitats d'Òmnium Cultural o el Congrés de la Cultura Catalana, el 1977).² Paral·lelament, la creació de les editorials Edicions 62, Dalmau Editor, Tres i Quatre, Curial, Laia i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, i l'inici de projectes com la *Gran Enciclopèdia Catalana*³ contribueixen a formar un teixit cultural propi que, amb moltes dificultats, sobreviu malgrat les crisis (Meroño, 2005: 38):

L'Enciclopèdia Catalana, escola de vida, lloc de trobada, indret on guanyar-se les garrofes. Una empresa massa gran per a un país tan petit?, com deia la Roig. I el record de Max Cahner, de Jordi Carbonell, d'Enric Lluch. I l'interrogant si aquella proposta de tanta envergadura i tant gruix no s'engegà pas prematurament. És clar que el mal del país, continua Montserrat, és que sempre està començant: generacions suant la cansalada per assolir una normalitat nacional a hores d'ara encara no reeixida.

La revista *Serra d'Or* (creada el 1959), el setmanari *Tele-estel* (1966-1970), el diari *Tele-exprés* i les revistes *Oriflama*, *Taula de canvi*, *L'Avenç* i *Els Marges* (totes tres a la dècada dels setanta) acullen les col·laboracions d'un gran nombre d'intel·lectuals de l'època que també escriuen, en castellà, per a *Cuadernos para el diálogo* i *Triunfo*, aquest darrer plataforma dels sectors progressistes catalans i espanyols. Montserrat Roig participa en quasi totes aquestes empreses culturals:⁴ el anys d'aprenentatge periodístic li serveixen de trampolí cap a la creació literària.

2.2. El feminisme: les Jornades Catalanes de la Dona

Mentre tot açò passava en l'àmbit polític i intel·lectual, el moviment feminista també desafiava els epígons del franquisme amb mobilitzacions i jornades que aconseguiren traspasar el silenci imposat i fer-se veure en els mitjans de comunicació del moment. Ens

¹ El setmanari *Destino*, creat en els anys seixanta, va ser un punt de referència indiscutible en la revitalització cultural de Catalunya. A la dècada dels setanta, al costat dels col·laboradors habituals va incorporar escriptors joves, com Montserrat Roig, Terenci Moix o Rosa Montero, que facilitaren la incorporació de la revista als nous temps.

² Arran d'aquest congrés va eixir a la llum el *Manifest per l'ús oficial del català als Països Catalans* que, juntament amb altres iniciatives, va marcar les línies de l'evolució posterior de la política lingüística a Catalunya. Vegeu Vilanova (1998: 240).

³ Enric Lluch, Max Cahner i Jordi Carbonell inicien el projecte el 1965, però no és fins els 1980 quan l'*Enciclopèdia* veu la llum, després de diverses crisis econòmiques. Montserrat Roig hi va participar primer en la secció de Muntatge de fitxes, però va acabar treballant amb l'equip de la secció de Literatura, dirigit per Joaquim Molas i integrat pels *moletes* Josep Maria Benet i Jornet i Jordi Castellanos. Vegeu Meroño (2005: 37).

⁴ Concretament, en *Tele-Exprés* s'encarrega de la crítica de llibres catalans; en *Oriflama* publica un únic article (sembla que les tarifes de la revista no li resultaven rendibles); en *Triunfo* és fitxada per Manuel Vázquez Montalbán, i hi fa articles i reportatges sobre els catalans als camps nazis i altres temes. Vegeu Meroño (2005: 42-43).

interessen especialment les Primeres Jornades Catalanes de la Dona (Barcelona, del 27 al 30 de maig de 1976), que reuneixen més de quatre mil persones —la majoria dones—⁵ al Paraninf de la Universitat de Barcelona, i signifiquen, en paraules d'Amparo Moreno (1977: 62), «un importante paso tanto cuantitativo como cualitativo, no sólo para el movimiento feminista catalán, sino también para la implantación del feminismo en todo el Estado». Anna Mercadé, una de les organitzadores de l'acte, el recorda com (Escario i altres, 1996: 225).

El acto feminista más importante desde 1939, tanto por el número de asistentes, como por el nivel alcanzado por las ponencias..., diferentes temas de la problemática feminista, presentándose nueve ponencias, y más de cincuenta comunicaciones.

En les ponències presentades⁶ i els debats que aquestes suscitaren hi havia una línia de continuïtat en els enfocaments marxista —la que Amparo Moreno (1977) denomina *línea Barcelona*, amb Maria Aurèlia Capmany com a figura visible— i liberal progressista —que podria estar representat per la UMOCF, Unión Mundial de Organizaciones Católicas Femeninas—, però aquest darrer apareix clarament debilitat i el primer, per contra, predomina en l'organització del moviment.⁷ Com a element de renovació del discurs i la pràctica feminista, s'hi produeix la irrupció del feminisme radical, representat per Lidia Falcón i el Col·lectiu Feminista de Barcelona. Aquesta línia incorpora reflexions i pràctiques desenvolupades per la segona onada del feminisme europeu i americà: l'autoconsciència, l'autoajuda i la reflexió teòrica del feminisme materialista (Grau, 2000: 740). Denuncien l'existència d'una específica relació social d'opressió entre els sexes que es manifesta en el concepte de patriarcat,⁸ dominació que veuen reproduïda en la política tant d'esquerres com de dretes. Qüestionen, també, els models de societat capitalista i socialista perquè no donen solució a l'opressió de les dones, i advoquen per la militància única davant l'afiliació i el treball en partits o grups mixtos. Vint anys després, Lidia Falcón recordava les jornades i en feia balanç (Falcón, 1996: 46):

En aquests anys, els partits polítics i els homes que els dirigeixen han aconseguit el seu més gran triomf: dividir les dones, per partits polítics i per ideologies partidàries. En l'actualitat, després d'haver-se situat en les formacions polítiques moltes de les que van ser dirigents del

⁵ Precisament el fet d'autoritzar l'entrada d'homes en les sessions —sense veu ni vot, però— va ser un dels punts de conflicte entre les assistents: hi protestaren, sobretot, les feministes radicals liderades per Lidia Falcón.

⁶ Les temàtiques de les sessions eren: la dona en relació amb la feina, la legislació, l'educació, la família, els mitjans de comunicació de masses, la sexualitat, la política, els barris, les zones rurals i els moviments feministes. A més, s'hi debatiren tangencialment aspectes com la prostitució, l'oci, l'esport, la immigració i l'emigració, la delinqüència, la solteria, la maternitat, el turisme, etc.

⁷ Mª Àngeles Larumbe (2004), seguint Amparo Moreno (1977), proposa tres tendències: la línia Barcelona, formada per ANCHE i algunes vocalies de dones, defensora de la doble militància i el socialisme; la radical del Col·lectiu Feminista de Barcelona i, finalment, una tercera línia de dones que militen en partits com el PSUC, el PSC i PTE, que, salvant algunes distàncies, ve a defensar el mateix que la primera (la doble militància, la defensa del socialisme com a alternativa general). Per això, crec més adequada la classificació de la historiadora Elena Grau (1993), que inclou la línia liberal progressista, molt debilitada en aquestes jornades.

⁸ El concepte de patriarcat no tenia el mateix contingut per a totes les militants del feminisme radical. Algunes el relacionaven amb la negació de les dones com a subjecte amb identitat pròpia, i d'altres insistien en el caràcter de domini de classe de l'opressió femenina dins del mode de producció domèstic.

Moviment Feminista, la majoria dels seus esforços estan hipotecats en defensar els programes i les estratègies que decideixen els seus comitès directius.

El feminisme socialista, per contra, admet com a vàlida la doble militància (és a dir, en organitzacions feministes i en agrupacions polítiques o sindicals) com a via per a assolir l'alliberament de la dona i la instauració d'una societat democràtica des dels postulats socialistes. Així s'expressa la representant valenciana del Centre d'Estudis i d'Acció Maria Cambrils (1977: 469): «Partint, doncs, de l'observació evident de què [sic] cal situar els moviments feministes dins d'un nivell polític, podem concloure que les dones, sense deixar de banda llurs problemes específics, *han* de connectar-se en l'acció política general socialista» (el subratllat és de l'original). Les tesis de Maria Aurèlia Capmany al respecte i la seua perspectiva nacionalista no són ben rebudes pel Col·lectiu Feminista. Teresa Pàmies (1976: 156) ho recorda:

[Maria Aurèlia Capmany] És fervorosament aplaudida quan diu que l'obra és l'única que té a les mans l'arma de la revolta, pel fet d'ésser part de la classe que, en alliberar-se, allibera totes les classes i capes opreses. S'estén sobre el problema nacional, concretament el nostre problema, que les feministes radicals ignoren o tergiversen.

La Maria Aurèlia Capmany acaba la seva intervenció enmig de grans ovacions. Dempeus, la salutem entusiasmadament. El Col·lectiu Feminista roman assegut i mans plegat. Les tesis que acabem d'aplaudir no són les seves.

De fet, la catalanitat de les Jornades és motiu de queixa del Col·lectiu, segons expliquen en una nota a *l'Avui*: «Quant al seu caràcter nacionalista, considerem qualsevol cultura nacional com a exclusiva de l'home d'aquella nació. La dona no hi ha tingut cap intervenció, el seu punt de vista femení mai no s'ha tingut en compte» (Pàmies, 1976: 30). La resposta de Maria Aurèlia Capmany (1977: 476) no es fa esperar:

[...] les dones que contesten els valors anomenats propis del mascle es mouen en una absoluta contradicció, com les nostres companyes que es pensen que defensar el dret a la integritat nacional dels Països Catalans és fer el joc al mascle, i aquestes mateixes dones ens vénen a parlar en llengua espanyola que representa una altra nació que per elles hauria de ser tan privativa del mascle com la nostra.

Montserrat Roig, que acudeix a les Jornades en qualitat d'oient,⁹ intervindrà com a *feminista independent* (Pàmies, 1976: 182) en les conclusions a propòsit d'aquesta qüestió, defensant el fet nacional català i el respecte que les dones immigrants hi tenen, malgrat que no en parlen la llengua. Recorda, finalment que les dones catalanes són doblement explotades, com a dones i com a catalanes, i reconeix que les sessions han contribuït a fer baixar el discurs feminista del camp de l'abstracció per tocar la realitat.¹⁰

⁹ Almenys, així és com ho recorda Teresa Pàmies (1976: 23).

¹⁰ Roig destaca, també, la sorpresa que li ha causat veure els matisos del feminisme a Catalunya, i reconeix

Amb les Jornades, surt a la palestra un moviment feminista més o menys organitzat: la premsa en constata l'existència mitjançant un seguiment diari dels esdeveniments —tot i que de vegades les cròniques resulten esbiaixades o hostils. És el cas, per exemple, d'un article publicat a *Mundo diario* del 2 de juny de 1976, en què el senyor Udina Martorell, representant d'Unió Catalana, qualifica les Jornades de grotesques i brutals, i poc representatives del *sentiment* de les catalanes. Teresa Pàmies (1976: 214-217) recull la irònica resposta de Montserrat Roig a l'indignat defensor de l'essència de la dona catalana: «Però la Ben Plantada, la va escriure un home, i potser les dones d'ara el que volem és escriure'ns nosaltres mateixes».

La mateixa crònica de Pàmies, publicada pocs mesos després de l'acabament de les Jornades, és una mostra de la repercussió que aquestes van tenir en el seu moment. El seu to irònic —que arriba en ocasions a ser una autèntica diatriba contra el Col·lectiu Feminista i la línia radical del feminisme de les jornades— va provocar una tremenda indignació entre les afectades, com explica Larumbe (2004: 207-209), que la posa com a exemple de la incomprensió de les dones militants (ella era un referent en el PSUC) per les qüestions feministes. Fins i tot Montserrat Roig, militant com ella, se'n distancia (Larumbe, 2004: 208):

Teresa Pàmies desconoce completamente el feminismo, desde el punto de vista teórico y práctico, y el libro es una banalización del feminismo, una trivialización de lo que representa este despertar de conciencias reduciéndolo todo al más puro folclore. Su lenguaje es totalmente despreciativo, machista. Para mí el libro no tiene ningún interés. [...] Yo como feminista quiero añadir que la actitud de Teresa Pàmies es muy minoritaria dentro del partido. Teresa Pàmies está muy aislada y todo esto proviene de su total desconocimiento del feminismo.

El balanç que Roig (1976: 12-13) fa de les Jornades és positiu: en destaca l'assistència de més de tres mil dones, l'eficàcia de l'organització i la passió amb què s'hi manifesta el moviment feminista. Troba a faltar, però, un bagatge de reflexió teòrica que iguale el nivell d'intuïció desplegat: «la ciencia no era paralela, en general, al grado de pasión, fuerza y emotividad que han ido estallando durante esos cuatro días» (Roig, 1976: 12).¹¹ Troba a faltar, també, la presència de més dones del món intel·lectual català, i fa alguna al·lusió irònica a l'extracció social alta de les dones del Col·lectiu Feminista, encapçalades per Lidia Falcón. Constata la perplexitat dels homes presents en les Jornades, i conclou: «Quien escribe este papel es feminista independiente, pero tiene que afirmar que nunca había vivido un clima tan intenso y tan absolutamente vivo» (1976: 13).

3. La crítica internacional i la qüestió catalana

Com hem pogut observar, Montserrat Roig participa en les coordenades polítiques del moment alineada amb els moviments antifrancistes de les esquerres i el feminisme,

haver après molt de les aportacions del Col·lectiu Feminista i les dones dels barris. Acaba reivindicant el dret de les dones a l'emancipació, que també conduirà a l'alliberament de l'home, perquè «no és lliure l'home que esclavitzava ningú» (Pàmies, 1976: 182).

¹¹ N'exceptua, però, les ponències sobre “Dona i política” (d'ANCHE), “Dona rural”, “Dona i treball” (de l'Associació de Dones Treballadores) i “Dona i sexualitat” (de les Dones Universitàries del País Valencià).

i col·labora directament en el redreçament de la cultura catalana mitjançant articles en la premsa del moment i treballant en el projecte de l'Enciclopèdia Catalana. El seu compromís, però, no es limita a l'activitat pública: es manifesta també en l'obra assagística i literària. De fet, la perspectiva de gènere amb què dibuixa la seua particular versió de la Barcelona del segle xx ha estat motiu d'atenció per part de la crítica literària internacional, interès que sovint ha negligit la dimensió nacional i identitària de la seua tria lingüística i les coordenades espai-temps que envolten les seues novel·les.

En *Des/cifrar la diferencia: Narrativa femenina en la España contemporánea*, Geraldine Nichols (1992: 28) analitza la primera generació d'escriptores contemporànies (Carmen Laforet, Ana María Matute) i la segona (Carme Riera, Montserrat Roig i Esther Tusquets) des de la ginocrítica, i Catherine Davies també distingeix una tradició d'escriptores feministes espanyoles entre les quals destaquen Montserrat Roig i Rosa Montero. Com he avançat, la perspectiva d'aquestes investigacions tendeix a una mena de globalització de les lletres hispàniques que sovint passa per alt la complicada configuració nacional, la superposició de llengües, cultures i personalitats ben diverses que coexisteixen en el territori de l'Estat espanyol. És evident que hi fan referència, a la llengua de les obres estudiades i al lloc de naixença de l'escriptora en qüestió, però potser no distingeixen, per exemple, la genuïtat catalana o gallega. Geraldine Nichols (1992: 21) cita Linda Chown i planteja el problema de la incapacitat de les estudioses nord-americanes de desfer-se dels seus propis valors etnocènrics a l'hora d'analitzar l'obra de les escriptores hispàniques. Fins i tot la mateixa Nichols no acaba de trobar la diferència que la catalanitat de Montserrat Roig estableix respecte de, per exemple, l'escriptora en llengua espanyola Esther Tusquets, en l'entrevista que fa a la primera el 1989 (Nichols, 1989: 148):

GN—Me interesa ver hasta qué punto puede hablarse de una tradición distintiva surgida entre vosotras las escritoras catalanas contemporáneas, seáis catalanoparlantes o castellanoparlantes [...].

MR—[...] creo que generacional o temáticamente puedo estar más cerca de una Esther Tusquets que de una Mercè Rodoreda, por ejemplo. [...] Lo que pasa es que literariamente yo he buceado siempre en unas preocupaciones lingüísticas muy estrictas, que no eran lógicamente las mismas que las de ella [...]. Para mí, el castellano es siempre una lengua impuesta, comenzando por el colegio. Era la lengua del poder, del dominio, mientras que la lengua del amor o del afecto era la catalana. [...] Empecé a bucear mis propias raíces entre los libros de mi padre, y a través de mis propios novelistas, que son los de finales del siglo diecinueve, los de principios del veinte y, sobre todo, los grandes poetas catalanes. [...] Yo me daba cuenta que andaba coja en mi lengua y que tenía que aprender. En este sentido, Pardo Bazán no me podía dar mucho, pero Narcís Oller [...] sí me interesaba, porque me estaba hablando de Barcelona y de mi propia tradición. Entonces, todo esto son unas preocupaciones culturales que Esther Tusquets seguramente no tiene. ¿no?

En les preguntes següents, l'entrevistadora continua insistint perquè no veu la diferència entre el lligam cultural que Roig reconeix respecte de Mercè Rodoreda i el que Nichols li atribueix respecte de Tusquets. En la introducció, però, acaba per reconèixer l'existència d'una identitat catalana distintiva, relacionada amb l'ús de la llengua com a eina literària (Nichols, 1989: 15):

[...] sorprendía en Cataluña el que aunara en un mismo estudio, como catalanas, a escritoras de lenguas distintas. Si en España y en Estados Unidos se hace caso omiso a la diferencia de lenguas, leyendo a Rodoreda, a Roig y a Riera en traducción castellana sin que este hecho merezca comentario, no es frecuente que así pase en Cataluña, donde la lengua ha sido siempre la seña de identidad por antonomasia.

Kathleen McNerney sí que accentua, sense reserves, el valor de la diferència històrica, cultural i social en les llengües minoritzades de la península com un factor determinant en la personalitat de diverses escriptores: «One group whose political consciousness has been particularly keen because of the suppressions of regionalist movements has been Catalan women writers», que mostren «a strong and constant undercurrent of Catalanism» (1988: 124). Cita, especialment, Mercè Rodoreda, Carme Riera i Montserrat Roig. També Stewart King destaca aquesta qüestió en l'anàlisi que efectua, des de la crítica postcolonial, de *L'òpera quotidiana* de Roig (King, 1998: 59).¹²

Además, Roig, por el mero hecho de escribir en catalán durante la dictadura franquista, afirmaba un punto de vista que no concordaba con la visión franquista de “España, una grande y libre”. Escribir en catalán bajo el franquismo significaba reivindicar la cultura catalana, una cultura que oficialmente no existía.

Igualment, Jaume Martí Olivella, en el pròleg a un número especial de *Catalan Review* dedicat a Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig, les presenta com (1993a: 11)

the foremost spokeswomen of their generations by the time of their untimely death in 1991. They had emerged as the strongest, most committed feminine voices in the struggle to regain a collective memory for the Catalan nation. Nationalism and feminism were at the core of their political lives and narrative careers.

En efecte, totes dues representen, juntament amb veus com la de Maria Mercè Marçal, una línia literària que, amb més o menys densitat lírica, pren posicions de denúncia testimonial i de gènere indistriablement lligades a la nació catalana. Obviar aquesta identitat —i la diferència que estableix respecte d'altres identitats lingüístiques i culturals— és silenciar una part fonamental de la literatura d'aquestes escriptores. Per això cal tornar a plantejar-nos, amb Jaume Martí-Olivella (1993 b: 207-208), que

És, precisament, l'argument de la diferència el que ha fet del feminisme una autèntica força històrica. [...] Vet aquí, doncs, la contradicció: com pot mantenir-se viva una llengua

¹² Tanmateix, King té altres publicacions on torna al tema de la identitat catalana, com ara *Escribir la catalanidad. Lengua e identidades culturales en la narrativa contemporánea de Cataluña* (2005), on pretén demostrar que escriptors com Terenci Moix, Juan Marsé, Montserrat Roig, Ignasi Riera, Francisco Candel, Ramón Palliçé i Manuel Vázquez Montalbán tenen preocupacions i temàtiques semblants. El llibre qüestiona, per tant, «la exclusión del castellano como una lengua capaz de expresar la “catalanidad” por parte del “establishment” literario catalan y propone redefinir la concepción tradicional de la literatura catalana a fin de tener en cuenta los textos producidos por todos los miembros de la sociedad catalana» (King, 2005: «Frontice»). Les seues conclusions no difereixen, doncs, de les de Nichols o Davies.

minoritària, la catalana, si hom assumeix la 'indiferència' d'escriure en català o en castellà en nom d'un nova tradició —la feminista— que, insisteixo, està basada en el concepte del respecte a la diferència?

Just a la construcció d'aquesta diferència —conflictiva, en procés— dedica Roig bona part dels seus escrits. Comença la seua carrera literària situant-se en un context concret, del qual se sent portaveu: les coordenades espacials (Catalunya, Barcelona) creuen les temporals (els setanta, la llarga dictadura, la Transició) i li proporcionen un punt on arrelar el seu passat (la seua família, la infància, les escriptores catalanes que la precediren en el temps) i el seu present en el món imaginari que forma la seua nació, materialitzada en un llenguatge que usa per a fer que s'escolte la seua veu: «La llengua sóc jo» (Roig i Simó, 1985: 44). La seua identificació amb el català és absoluta, natural: «Para mí fue un hecho normal; escribir en catalán era como respirar. Incluso no era casi ni un hecho político, sino una identificación muy fuerte con el entorno» (Nichols, 1989: 153). I va unida a l'autobiografia (Roig, 1991 a: 37):

La pàtria no és només la infantesa, però tampoc és la llengua. La pàtria és totes dues coses alhora. Si no podem recordar una i usar l'altra, ens falta l'alè. Una antropòloga nord-americana cita la frase d'una dona apatxe dels nostres dies: "Si perdem la nostra llengua, perdrem el nostre alè; i aleshores morirem i serem arrossegats com les fulles pel vent."

Llengua i vida són els elements que, per a Roig, esdevenen font d'identitat i diferència respecte d'altres nacions, d'altres col·lectivitats. Sense una o sense l'altra, l'individu es dilueix sota el domini d'altres, colonitzat, esborrat com a entitat distintiva i autònoma. Per això veu necessari autoafirmar-se, una vegada i una altra, contra les veus insistents que li pregunten sobre el tema: «Si em pregunten per què escric en català, se m'acuden tres raons: primer, perquè és la meua llengua; segon, perquè és una llengua literària; i, tercer, escric en català perquè em dóna la gana» (1991a: 28).

4. Veus de dones en la literatura de Roig: subjectes en procés

En la literatura de Roig, les dones que trenquen el silenci en què estaven confinades són subjectes en procés, tal com els va formular Julia Kristeva —en relació amb la literatura d'Artaud (1996: 19):

Anyone who reads Artaud's texts will realize that all identities are unstable: the identity of linguistic signs, the identity of meaning and, as a result, the identity of the speaker. And in order to take account of his de-stabilization of meaning and of the subject I thought the term "subject in process" would be appropriate. "Process" in the sense of a legal proceeding where the subject is committed to trial, because our identities in life are constantly called into question, brought to trial, over-ruled.

En efecte, la majoria d'aquests personatges estan, d'alguna manera, desestabilitzats, formats a través i entre l'inconscient i la dimensió social, amb una identitat plural que mai no és fixa o acabada, constituïda en formacions discursives en constant variació.

Potser la novel·la on millor es manifesta aquest procés inestable de construcció de la identitat, centrada en la llengua i la història de Catalunya, és *L'òpera quotidiana* (1982). Maria i Mari Cruz, immigrants andaluses, són foragitades de la configuració nacional catalana perquè no en parlen l'idioma. Per a Roig, la llengua és poder: «només qui posseeix les paraules posseeix l'univers. Només qui parla bé el català —un determinat registre del català— posseeix Catalunya» (1991a: 41). Si en novel·les anteriors són burgeses sentimentals les que prenen la veu per mostrar l'altra versió de la història de l'Eixample barceloní, en *L'òpera quotidiana* Roig descriu un silenci encara major que el d'aquelles que, en la postguerra, pertanyeren al bàndol dels vençuts. De fet, Horaci Duc, la senyora Altafulla i Patrícia Miralpeix són perdedors, però tenen un tresor que idealitzen i preserven: el passat de la nació catalana i la seua llengua.

La relació triangular Maria — Horaci — Mari Cruz, ajornada en el temps (Maria i Mari Cruz no arriben a coincidir, però l'ombra de la primera es projecta en la segona i s'interposa entre ella i Duc), es basa en la construcció de la identitat de les dos dones sobre la història i la llengua catalanes, que elles aprenen i estimen a través de la relació amorosa amb la figura masculina.

Horaci Duc és un carnisser que, derrotat per la Guerra, preserva l'amor per la seua nació com una passió dolorosa i secreta que ha d'amagar de l'hostil món exterior. Aquesta identitat nacional i cultural es radicalitza amb caires xenòfobs i complex de superioritat; Duc menysprea la constant influència d'immigrants andalusos que arriben a Catalunya a la recerca d'una vida millor, i els considera mig civilitzats: «Quan la vaig conèixer [a la Maria] era una noieta gairebé salvatge, no sabia res, a penes si llegia les quatre lletres de l'abecedari» (Roig, 1991b: 28). Aquesta *xarnega*, bonica però impenitentment andalusa, necessita un home com ell, disposat a (i capaç de) refinar-la com a un diamant en brut. Com Kathleen M. Glenn assenyala, «she is raw, inert, primitive matter that he, a superior, godlike being, can turn into a living work of art. He is Pygmalion to her Galatea, and like Professor Higgins he will teach his illiterate *xarnega* (Cockney flower girl) to speak proper Catalan (English)» (1993: 155-56). Aquest objectiu altruista passa per l'instint de possessió de l'objecte de desig: «la Maria, la vull fer meva, m'hi vull casar. Era una joia en brut, i jo em sentia com l'escultor que pot modelar una obra d'art amb tros de terra primitiva» (Roig, 1991b: 31).

La negociació amb el pare de Maria resulta un èxit; ell també sap que, a Catalunya, posseir les paraules significa tenir el poder, i per això no dubta a lliurar la filla a Horaci. El marit de Maria comença, llavors, amb l'educació de la seua propietat més estimada. En primer lloc, és de vital importància corregir les seues molestes imperfeccions fonètiques: «començava a dir algunes paraules en català, però apitxava les jotes, i, la nostra vocal neutra, la feia massa oberta. Jo, això, no ho suportó. No suportó que la llengua grinyoli. Però tenia una oïda d'àngel, senyora Miralpeix, i els nostres sons, dolços i suaus, els caçava tot seguit» (Roig, 1991b: 29).

Dels llavis de Maria, la llengua catalana esdevé música; la paraula *maduixa* li dóna un to melodiós a la veu, quan ja ha esdevingut mestressa de les seues paraules. És tan bona alumna que no solament aprèn la llengua de Catalunya, sinó que també assumeix el seu passat tristament heroic (simbolitzat en l'11 de setembre) com a propi. De fet, acabarà sent ella i no el seu mestre qui arrisque la vida per la llibertat de Catalunya (Glenn, 1993: 156).

Ens conten la història de Maria les paraules de l'home que li ensenya la llengua però acaba perdent-ne l'amor, per haver intentat dissenyar-la i construir-la al seu gust. Com a subjecte en procés, la identitat de Maria s'origina en els seus ensenyaments però, després, n'escapa al control: el compromís d'ella amb la causa catalana va més enllà de les creences i els actes de Duc. La criatura que s'ha esforçat en modelar sembla ara diferent: «la Maria ja no era la meua Maria, sinó que s'havia convertit en una nova dona, com una roca» (Roig, 1991b: 67).

Ella deixa d'estimar-lo quan descobreix la hipocresia que amaga: Duc parla sobre els herois catalans (com Rafael Casanova) però en realitat és un covard, que no creu en els fets històrics sobre els quals ella ha construït una nova identitat. La repressió patriarcal és indistriablement unida al procés educatiu i colonitzador: té tanta por de perdre-la que la confina a l'interior de la casa com un objecte ornamental. Maria, però, s'hi rebel·la, i maltracta la llengua que ell li ha ensenyat per a ferir-lo: «em passa que estic farta de ser una papallona de nit, d'esperar-te, m'avorreixo, m'avorreixo, m'avorreixo, ho va dir tres vegades, i totes tres vegades va convertir la *x* en una *ch*, com si es vengés de mi en tornar al català apitxat d'abans, el so em va grinyolar a l'oïda» (Roig, 1991b: 66).

L'afirmació de la nova personalitat de Maria implica la participació en actes subversius contra la dictadura amb Pagès, la versió heroica del seu marit. Horaci es torna boig de gelosia, perquè Maria no li torna a parlar («I s'ha acabat, cap paraula»; Roig, 1991b: 83) i és Pagès a qui admira. Segons Stewart King (1998: 72),

Quando Maria le descubre quemando unas octavillas sobre la significación del “Onze de Setembre” ella acepta el papel que Duc le ha dado; Maria quiere defender su país adoptivo como “les dones... valentes” del “Onze de Setembre”. Es su lugar, Maria distribuye clandestinamente las octavillas. Simbólicamente, Maria, al distribuirlas, adquiere el control de la palabra y así, tiene acceso al discurso catalán, un discurso que, en lo que a ella concierne, ha pertenecido hasta ahora sólo a Duc.

De fet, el que realment obsessiona Horaci no és solament imaginar-la amb Pagès, sinó també el fet que «compartien les paraules que jo havia ensenyat a la Maria, perquè ella li lliurava, a ell, bona part del meu ésser, perquè l'amor que ella sentia per la nostra terra em pertanyia...» (Roig, 1991b: 75).

Tot i que no hi ha proves de traïció al matrimoni, la necessitat d'independència de Maria és interpretada per Horaci com una prova d'infidelitat sexual (Davies, 1994: 69). Si ella ja no li pertany, segurament és d'algú altre: Pagès deu ser el seu amant ara. Una vegada tots dos comparteixen el llenguatge, les idees i el coratge de defensar-les, la relació sexual deu ser el pròxim lligam. Horaci s'equivoca, però; Maria no necessita un nou amant perquè ha trobat el camí vers la pròpia independència.

Les paraules de Maria ens són presentades i filtrades per la memòria obsessiva del seu marit: ni tan sols sabem si ella mor realment en les vies del tren o desapareix de la vida d'Horaci per a viure una existència independent amb la seua filla. El cas de Mari Cruz, però, és diferent: ella té l'oportunitat de narrar la seua història al lector, encara que en el món de la novel·la ningú està disposat a escoltar-la.

Com Glenn ha assenyalat, la relació de Mari Cruz amb el llenguatge és problemàtica: es queixa que no té paraules pròpies, i aquells que les posseeixen no volen compartir-les

amb ella. És una mena de receptacle de monòlegs infinits; ningú hi estableix un diàleg, tot i que ella només desitja fer-se escoltar (Roig, 1991 b: 24):

Ara veig que m'atabalo, ho barrejo tot i no explico la meva història. I l'han de saber tota. Si no, es cansaran de mi, i ja començo a estar tipa que la gent se'n cansi. Abans, quan no tenia records, tot anava bé, perquè els vells parlaven i jo feia com si els escoltes, però així que he decidit de parlar jo, la gent em fuig.

De fet, «Mari Cruz», explica Montserrat Roig, «es una chica que empieza a vivir cuando tiene los recuerdos de los demás, que no son los suyos propios. Y entonces la destruyen entre todos» (Nichols, 1989: 175). No té passat ni memòria i, en conseqüència, no pertany enlloc. Com a filla il·legítima que mai no va conèixer son pare, sempre ha estat necessitada de paraules i amor; de fet, els seus esforços per aconseguir atenció a l'escola tenen resultats més aviat patètics: per exemple, quan competeix amb les seues companyes de classe per les besades dels pares d'elles o quan es deixa acaronar pel jardiner del col·legi. En conèixer Horaci, l'identifica amb el pare que sempre ha buscat: «Pensava, ja ho veus, mira per on que t'ha sortit un pare, si em veiessin les nenes del col·legi es moririen d'enveja» (Roig, 1991b: 64). I en un procés similar de recuperació de l'amor absent, Duc troba en Mari Cruz l'ombra de la seua dona. La redefinició de la personalitat de Mari Cruz, fràgil i desorientada, comença des del mateix moment en què ell li canvia el nom per Maria. De manera quasi inconscient, Horaci l'atrapa en la mateixa representació patriarcal de la feminitat que anteriorment havia atorgat a la seua esposa (Davies, 1994: 69), però la relació amorosa entre tots dos contribueix, irònicament, al desvetllament de Mari Cruz. Tanmateix, el procés de modelatge és constantment amenaçat pel record del fracàs anterior: «Veia que el senyor Duc sabia coses que no em volia dir i, si li preguntava alguna cosa, feia, ja ho he oblidat. De tant en tant, em corregia l'accent i jo, tota engrescada, li vaig demanar que m'ensenyés a parlar bé el català i em va dir, no, no ho penso fer mai, i no el vaig treure d'aquí» (Roig, 1991b: 63).

L'aproximació de Mari Cruz envers el llenguatge és semblant al descobriment de Roig del món del significat, tal com explica en *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*: «Les paraules entraven en mi amb suavitat quan encara no sabia quina era la meua llengua. I creia que el món acabava d'inventar, per a mi, un guió. Tot era harmònic, la prohibició encara no existia» (Roig, 1991a: 34). La seua identitat és indestruïble de la llengua catalana i esdevé una persona diferent quan usa el castellà: «Escriu en castellà i en sóc una, escriu en català i en sóc una altra. Però potser sóc més jo quan enraono la llengua dels meus, quan n'elegeixo la parla» (Roig, 1991a: 34). La tria, que relaciona el català amb la creació literària i el castellà amb el periodisme, s'explica per la unió afectiva que estableix amb la llengua mare (o, millor, la llengua *àvia*) i la raó per la qual la considera una font d'identitat, beguda de la genealogia materna: «però l'àvia no em volia convèncer, m'envaïa tot parlant-me en català. No la vaig perdre del tot quan es va morir, me'n quedava la llengua» (Roig, 1991a: 35).

L'experiència de Mari Cruz és inversa, però també es basa en la connexió entre llenguatge i amor. L'aprenentatge del català la condueix a un procés d'autodescobriment: construeix la seua identitat sobre les paraules i les memòries dels altres. El llenguatge

de la senyora Altafulla, que viu ancorada en els ideals romàntics de la seua joventut, li obre una porta a l'univers del significat, on les paraules tenen ressonàncies màgiques i esdevenen l'alfabet de la felicitat: «un mot aïllat dels altres ens fa descobrir nous significats i significants. Que poden esdevenir màgics» (Roig, 1991b: 42-43). De la mateixa manera que els que, per primera vegada, connecten sons i significat, Mari Cruz estima la paraula *voraviu*, que defineix com el fons de l'ànima, els seus pensaments i sentiments més íntims. *Voraviu* és el regal que reserva per a Horaci Duc.

La sexualitat femenina, desvetllada en el desig, és la font per al nou llenguatge, líric i ple de significat. Mari Cruz s'identifica i es fon amb el seu amant fins a esdevenir, amb ell, un sol cos, originat en les paraules. Malgrat això, aquest clímax de joia intensa s'estavella, de nou, contra el silenci i la soledat: «fins que ell, de sobte, se'n va anar lluny, tan lluny que no el podia atrapar, torna, torna, amor, però ell havia marxat sense mi, tots dos en mons diferents, dues galàxies que no s'entenen, irreconciliables, com si parléssim dues llengües distintes» (Roig, 1991b: 97). Duc deixa a Mari Cruz quan ella està començant a definir-se en l'amor, en paraules reinventades: «amb ell vaig descobrir la paraula *voraviu*, amb ell vaig ser mestressa de les paraules» (Roig, 1991b: 176). Però el preu que paga per aquesta iniciació és la dissolució del seu precari equilibri emocional en la força masculina opressiva, l'Altre personificat en un senyor Duc de dimensions transcendents, símbol del pare i de l'amant poderós i implacable. Mari Cruz, que ha interioritzat les llengües i les vides dels altres, és un mosaic de fragments sense un contingut propi (Roig, 1991 b: 176-177):

El buscaré. I, quan el trobaré, no hauré de fer cua perquè els pares de les altres nenes em facin petons. Perquè el coronel serà per a mi sola. [...] La Mari Cruz s'ha fet molt amiga del travesti que fa la carrera a comptes de la Mimí [...]. Totes dues busquen un tal coronel Saura, el qual entén molt de papallones de nit.

El seu discurs mescla les històries de la senyora Altafulla i la seua pròpia infantesa. Com a conseqüència de l'abandonament del senyor Duc, Mari Cruz es perd buscant-lo, transformat ara en un ésser imaginari, idealitzat, que mai no retrobarà.

5. Conclusions

Montserrat Roig defineix el seu compromís cívic i ideològic a través d'una complexa interacció entre l'esquerra política, el catalanisme i el feminisme. La seua posició, però, no és complaent ni submissa, sinó implacablement crítica amb les contradiccions que aquestos codis ideològics li plantegen. Si bé pren part activa en la política antifranquista dels setanta, amb el temps abandona les formacions en què ha militat perquè hi pateix la repressió patriarcal contra la qual lluita. En les Jornades Catalanes de la Dona, però, es troba amb l'oposició de les línies més radicals pel fet d'identificar-se amb el nacionalisme català, que aquestes formacions feministes defineixen com un altre invent del patriarcat. La identitat cultural catalana, que passa per l'ús de la llengua materna (procedent de la genealogia femenina, familiar i literària, que l'ha precedida en el temps) com a eina literària, és font de felicitat però també de dolor per a les protagonistes de *L'òpera quotidiana*, que s'hi aproximen a través de l'amor i el desig. El mentor masculí que, com

un modern i mediocre Pigmalíó, les inicia en la llengua i en la història del país, en propicia una mena de desvetllament identitari, però, incapaç d'alliberar-se de l'ansia de control i possessió de les dones que l'envolten, acaba perdent l'amor de l'esposa i abandonat la que podria ser la seua segona oportunitat de ser feliç. En Duc, dominant i obsessiu, la identitat cultural catalana va unida a l'exercici del poder, la xenofòbia i la repressió. En Maria i Mari Cruz, tanmateix, la nova identitat és assumida i interioritzada com a pròpia dins de la col·lectivitat: s'arrelen voluntàriament —i des de l'amor— a Catalunya. Per tant, tot i que la identificació de Roig amb la llengua i la història catalanes és inqüestionable, la seua perspectiva lamenta les connotacions patriarcals d'aquells que usen el nacionalisme per a exercir-ne el poder.

BIBLIOGRAFIA

- CAPMANY, M.A. (1977): «Contra qui lluita la dona?», dins SECRETARIAT DE LES JORNADES: *Jornades Catalanes de la Dona*, Barcelona, Documentación y Publicaciones Generales.
- CENTRE D'ESTUDIS I D'ACCIÓ MARIA CAMBRILS (1977): «La lluita de les dones: ni sucursalisme ni independentisme», dins SECRETARIAT DE LES JORNADES: *Jornades Catalanes de la Dona*, Barcelona, Documentación y Publicaciones Generales.
- DAVIES, C. (1994): *Contemporary feminist fiction in Spain. The work of Montserrat Roig and Rosa Montero*, Oxford/Providence, Berg Publishers.
- ESCARIO, P. i altres (1996): *Lo personal es político. El Movimiento Feminista en la transición*, Madrid, Instituto de la Mujer.
- FALCÓN, L. (1996): «La política del feminisme», dins ASSOCIACIÓ DE DONES PER A LA CELEBRACIÓ DELS 20 ANYS DE LES I JORNADES CATALANES DE LA DONA (ed.): *Vint anys de feminisme a Catalunya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- GLENN, K.M. (1993): «Storytelling and Playacting in Montserrat Roig's *L'òpera quotidiana*», *Catalan Review*, 7, 2.
- GRÀCIA, J. (1998): «Una cultura crítica», dins RIQUER, B. DE (dir.): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia (1960-1980)*, vol. 11, Barcelona. Enciclopèdia Catalana.
- GRAU BIOSCA, E. (2000): «De la emancipación a la liberación y la valoración de la diferencia. El movimiento de mujeres en el Estado español, 1965-1990», dins DUBY, G. i M. PERROT (dirs.): *Historia de las mujeres en Occidente*, vol. 5, Madrid, Santillana.
- KING, S. (1998): «Orquestando la identidad: estrategias postcoloniales en *L'òpera quotidiana* de Montserrat Roig», dins ARCHER, R. i E. MARTINELL (eds.): *Proceedings of the First Symposium on Catalonia in Australia / Actes del I Simposi sobre Catalunya a Austràlia / Actas del Primer Simposio sobre Cataluña en Australia (La Trobe University, Melbourne, 27-29 September 1996)*, Barcelona, PPU.
- (2005): *Escribir la catalanidad: lengua e identidades culturales en la narrativa contemporánea de Cataluña*, Woodbridge, Tamesis.
- KRISTEVA, J. (1996): «A Question of Subjectivity», dins EAGLETON, M.: *Working with Feminist Criticism*, Oxford, Blackwell.
- LARUMBE, M.Á. (2004): *Las que dijeron No. Palabra y acción del feminismo en la Transición*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- MARTÍ OLIVELLA, J. (1993a): «Foreword», *Catalan Review. Dossier "Woman, History and Nation in the Works of Montserrat Roig and Maria Aurèlia Capmany"*, vii, 2, 11-18.
- (1993b): «L'escriptura femenina catalana: vers una nova tradició?», *Catalan Review. Dossier "Woman, History and Nation in the Works of Montserrat Roig and Maria Aurèlia Capmany"*, vii, 2, 201-212.

- MCNERNEY, K. (1988): «A Feminist Literary Renaissance in Catalonia», dins MANTEIGA, R. i altres (eds.): *Feminine Concerns in Contemporary Spanish Fiction by Women*, Potomac, Scripta Humanistica.
- MEROÑO, P. (2005): *El goig de viure. Biografia de Montserrat Roig*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MORENO, A. (1977): *Mujeres en lucha. El movimiento feminista en España*, Barcelona, Anagrama.
- NICHOLS, G. (1989): *Escribir, espacio propio. Laforet, Matute, Moix, Tusquets, Riera y Roig por sí mismas*, Minneapolis, Institute for the Study of Ideologies and Literature, Hernán Vidal editor.
- (1992): *Des/cifrar la diferencia: Narrativa femenina en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI.
- PÀMIES, T. (1976): *Maig de les dones. Crònica d'unes Jornades*, Barcelona, Laia.
- ROIG, M. (1976): «Mujer y política», *Tele-Exprés*, 23 de juliol de 1976, 62.
- (1991a): *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, Barcelona, Edicions 62.
- (1991b): *L'òpera quotidiana*, Barcelona, Edicions 62.
- (1992): *Molta roba i poc sabó... i tan neta que la volen*, Barcelona, Selecta.
- ROIG, M. i I.C. SIMÓ (1985): *Diàlegs a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Editorial Laia.
- VILANOVA, F. (1998): «L'extensió de l'antifranquisme», dins RIQUER, B. DE (dir.): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia (1960-1980)*, vol. 11, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.